

AZ EGYESÍTETT FŐVÁROS¹

DOI 10.35402/kek.2023.4.7

[...]

Budapest mint nemzeti kulturális központ

Az egyesítés, amint arról már szó esett, a kifejezetten németes kultúrájú (nyelvű) Budából és Pestből teremtette meg a nemzeti fővárost. Budapest nem magyar nyelvi-kulturális arculatát ugyan előbb tovább színesítette a nagyváros fő növekedési forrása, a tömeges bevándorlás, mégis: a város elmagyarosodása gyors eredményeket ígért és hozott. Döntően azért, mert Budapestet éppen akkor tették meg az ország politikai központjává, amikor a nemzetállam-építés éppoly fontos ügynek számított, mint a gazdasági-társadalmi polgárosodás programja.

A nagyvárosiasodás folyamata tehát a nemzetközi kulturális szerepkör követelményei által meghatározott keretek között bontakozott ki 1873-at követően. Elsőként a magyar nyelvű felsőoktatás kiépítése vett komoly lendületet, a hallgatók száma a millennium táján már duplája (4100) a két évtizeddel korábbiak. A tudomány- és a műszaki egyetem mellett kibővült (vagy éppen megindult) az orvosi és állatorvosi egyetemi képzés, a felsőfokú tisztképzés (Ludovika), illetve a gazdasági képzés (Kereskedelmi Akadémia).

A tudomány kutatás fellendítésére külön kutatóintézetek is alakultak az egyetemek mellett, 1869-ben a Földtani Intézet, 1870-ben a Meteorológiai Intézet, 1880-ban az országos Filoxéra Kísérleti Állomás, 1892-be pedig az Országos Chemiai Intézet és Központi Vegykísérleti Állomás.

A tudományos élet szakmai egyesülései is kivétel nélkül Budapesten és zömmel éppen az egyesítést követő évek során alakulnak: a Magyar Földrajzi Társaság (1872), a Budapesti Philológiai Társaság (1874), a Magyar Jogászegylet (1879), a Magyarországi Néprajzi Társaság (1885) vagy a Matematikai és Fizikai Társulat (1892).

Figyelemre méltó a közgyűjtemények fejlődése is. Nem véletlenül, hiszen ezek az intézmények különösen lényegesek a nemzeti identitást megalapozó tudományosság szempontjából. Az 1802-ben

alapított Magyar Nemzeti Múzeum az Országgyűlés anyagi támogatásával korszakunkban indult észrevehető fejlődésnek. 1874-ben újjászervezik az Országos Levéltárat, 1877-ben felállítják az Országos Tanszer Múzeumot, 1887-ben megnyílik a Fővárosi Múzeum, szintén ebben az évben alakul át a Fővárosi Levéltár irattárból történeti archívummá, s végül 1892-ben kezdik szervezni a XX. század elején megnyíló Fővárosi Könyvtárat. Könyvtári téren különben a főváros már ekkor az ország tényleges központja: a millennium évében a Széchenyi Könyvtár állománya félmillió kötet, és száztíz működő könyvtárat tartanak nyilván a városban.

A magyarosodó Budapest talán legfontosabb kulturális médiumai: a sajtó, a könyvkiadás és a színház. Az egymás után részvénytársasággá átalakuló nagy kiadóvállalatok mind ekkoriban jöttek létre, többek között az Athenaeum, a Franklin társulat, a Pallas, a Singer és Wolfner vagy a Révai Testvérek. A felsorolt cégek lesznek a magyarországi könyv- és folyóiratkiadás meghatározó intézményei a következő közel egy évszázad során. Némelyikük a folyóirat mellett (*Vasárnapi Újság*, *Új Idők*) napilapok megjelentetésére is vállalkozik (*Pesti Napló*, *Kis Újság*). 1878-ban indul a Légrády Testvérek kiadásában a *Pesti Hírlap*, 1887-től jelenik meg Rákosi Jenő orgánum, a *Budapesti Hírlap*. Jóllehet a Budapesti Hírlap és a régebbi fővárosi sajtótermékek mind-mind országosan terjesztett lapok, a példányszámaik ennek ellenére sem túl magasak, hiszen ekkor még kizárólag előfizetés útján lehet napilapokhoz jutni.

Budapest színházi életében 1870 után mind szembeötlőbb a műfaji differenciálódás folyamata. A magyar nyelvű színjátszás központja a Kerepesi (ma Rákóczi) út elején álló Nemzeti Színház, amely népszínműveket, operetteket, klasszikus drámákat és operákat egyaránt bemutat. A Népszínház átadásával (1875) a mai Blaha Lujza téren (ez lesz később a Nemzeti otthona) a népszínmű és az operett kikerül a Nemzeti repertoárjából. Az Operaház Andrassy úti palotájának átadásával (1884) az operajátszás is önállósul végre. A Német Színház épületének 1889-es leégése viszont pontot tesz a nagy múltú pesti és budai német színjátszás történetének végére.

¹ Első megjelenés: Gyáni Gábor (szerk.) 1998. Az egyesített főváros (Pest, Buda, Óbuda.) Bp., Városháza, másodközlés: Kultúra és Közösség.1998. 3. 105-113.

A középítkezések következményeként a kor neves akadémikus festőit és szobrászait megbízások tömegével halmozták el (Lotz Károly, Benczúr Gyula, Székely Bertalan).² A festők és szobrászok tágabb köre az 1877-ben az Andrássy úton átadott Múcsarnok kiállításain jutott némi nyilvánossághoz.

A zenei életben az állami és a magánmecenatúra egyaránt szóhoz jutott. Az 1867 óta működő Nemzeti Zenedét 1875-ben váltja fel az állami beruházásként épült, Liszt Ferenc pártolta Zeneakadémia, amely 1877-ben kap méltó otthont az Andrássy úton. Ugyanakkor társadalmi alapon szerveződött még 1853-ban a Filharmónia Társaság, amely az 1890-es években nyolcvantagú szimfonikus zenekart tartott fenn. A kórusmuzsika terén pedig a pesti Zenekedvelők Egylete, valamint a Budai Zeneakadémia Egylet vitt meghatározó szerepet.

Az oktatás terén mindenekelőtt az elemi és a középfokú oktatás szervezeti fejlődése és hatókörének számottevő kibővülése volt fontos fejlemény az Eötvös-féle népiskolai törvény (1868) utáni időszakban. Az 1873/74-es tanév 67 fővárosi elemi iskolájával szemben, 1896-97-ben 151 iskola fogadta a hetven százalékkal több tanulót. A szakképzést tekintve 1884 hozott áttörést, midőn segédképzés céljából beindultak az iparos- és kereskedő tanonciskolák. A felsőbb iskolatípusok közül a polgári iskola fejlődött legerőteljesebben: az 1876/74-es tanév kilenc polgári iskolájával szemben a millennium évében már 27 ilyen intézményben tanulhatott a közben hétszeresére duzzadt diákság. A klasszikus nyolcosztályos középiskolát a gimnázium és a reáliskola képviselte. Budapestnek 1876-ban még csak három gimnáziuma és négy reáliskolája volt, 1896-ig azonban számuk összesen tizenkettőre emelkedett, s ezzel együtt megnégyesződött a tanulói létszám is.

Az alfabetizáció előrehaladását, valamint az iskolázottság javulását tekintve oly fontos negyedszázadban az alsó és középfokú iskolai képzésben részt vevő diákok száma együttesen száztíz százalékkal nőtt a fővárosban. Így azután az írni-olvasni tudás a hat éven felüli népességben az 1870. évi hetvenről nyolcvan százalék fölé emelkedett a század vége felé.

A tömegkultúra szórakozással és önműveléssel kapcsolatos szféráját fokozott heterogenitás jellemezte ebben az időben. Egymás mellett és egymástól szinte tökéletesen elszigetelve élt a törzsökös

pest-budai német kispolgárság városi kultúrája, a bevándorló magyar kispolgárság és munkásság vidékies magyar kultúrája, az ugyancsak bevándorló idegen ajkú, esetleg külföldi eredetű ipari munkásság németes vagy szlávok kultúrája, és nem utolsósorban a tömegesen beáramló zsidó kispolgárság jiddis nyelvhez kötött, sajátos kultúrája.³ Ebben a közegben jutott szerephez a magyaros, egyúttal asszimiláló erejű tömegkultúra is, aminek egyik jellemző megnyilvánulása a nagyvárosi népies tömegzene (erről Sárosi Bálint szól elemző módon tanulmányában).

A tömegkultúra szervezeti kereteit egyfajta kettősség határozta meg. Fennmaradtak és folyamatosan bővültek a kulturális öntevékenység különféle formái, s újdonságként teret hódított az egyesületi formába szervezett önművelés és szórakozás. Ugyanakkor mind jobban terjedt a kultúra tisztán kereskedelmi árucikként való adásvétele is. Ezt a kettősséget egyszerre juttatta kifejezésre a szórakoztató központtá váló Városliget, és kivált a virágkorát éppen a városegysítést követő évtizedekben élő Vurstli. A Vurstliban a népi szórakozás hagyományos formái iránt tömegesen megnyilatkozó igényt immáron valódi (kis)vállalkozók elégítették ki.⁴

A tömegkultúra prizmáján át feltáruló sokféleség általában is arra figyelmeztet, hogy ne tekintsük megátólló értetődő adottságnak a budapesti élet és vele a budapestiek egyöntetűségét. A városok egyesítése talán még nyilvánvalóbbá tette a közöttük eleve fennálló különbségeket, a külön pesti, a külön budai és a külön óbudai értékek és életviteli elvek szembeszökő eltéréseit. Az 1873 után hamar kibontakozó viharos nagyvárosi növekedés újabb és gyökeresen másfajta belső megosztottságot eredményezett, ám vélhetően enyhítette az öröklött „városrészi” partikularizmusok merevségét.”

[...]

² Például Bakó Zsuzsa: Székely Bertalan freskói. In Zádor Anna (szerk.): A historizmus művészete Magyarországon. MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, 1993, 242-249. old.

³ Vörös Károly: A művelődés és a kulturális élet alakulása Budapesten (1873-1945). Tanulmányok Budapest Múltjából XX. Budapest, 1974, 97-98. old.

⁴ Granasztói Péter: Tömegszórakozás a Városligetben – A Vurstli. Budapesti Negyed, 16-17 sz., 1997, nyár-ősz, 163-191. old.